

Το μάθημα της λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Ενότητα 5: Σχεδιασμός ενότητας λογοτεχνίας: σκοποθεσία, επιλογή περιεχομένων, μεθόδευση της διδασκαλίας, αξιολόγηση των μαθητών

Ελένη Χοντολίδου
Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

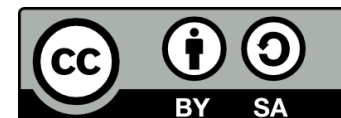

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

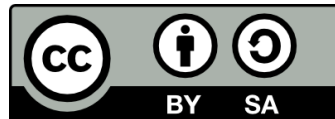

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

- A. Σχεδιασμός διδακτικής ενότητας με παραδείγματα- Ελένη Χοντολίδου.
- B. «Κλειδιά και αντικλείδια», *Ετερογένεια και σχολείο*.
- Γ. Κωνσταντίνος Π. Καβάφης, Τα ποιήματα 1897-1918.
- Δ. «Κλειδιά και αντικλείδια», *Στερεότυπα και προκαταλήψεις*.
- Ε. Μανόλης Αναγνωστάκης, Τα ποιήματα 1941-1971.

**Α. Σχεδιασμός ενότητας λογοτεχνίας: σκοποθεσία, επιλογή
περιεχομένων, μεθόδευση της διδασκαλίας, αξιολόγηση
των μαθητών**

Ελένη Χοντολίδου

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Σκοποθεσία (1)

- Να εξετάσουν θέματα που από αιώνες τροφοδοτούν την ελληνική και παγκόσμια λογοτεχνία και να παρακολουθήσουν τις μεταβολές, παραλλαγές και ομοιότητες που αυτά παρουσιάζουν διαχρονικά.
- Να συνειδητοποιήσουν την *ιστορικότητα* των κειμένων, δηλαδή την πολυσύνθετη αλληλεπίδρασή των κειμένων με το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αυτά γεννήθηκαν και διαβάστηκαν.
- Να κατανοήσουν ότι το θέμα των φύλων στη λογοτεχνία σχετίζεται με και εμπεριέχει πολλά άλλα θέματα: τη σχέση πατέρα- κόρης, αδελφού-αδελφής, μητέρας-γιου, του έρωτα, του γάμου, της οικογένειας, της καλλιτεχνικής δημιουργίας.
- Να εξετάσουν τους ανθρώπινους τύπους που μπορούν να απομονωθούν από το γενικότερο θέμα: π.χ. ο πατέρας-αφέντης, ο ερωτευμένος νέος, η ερωτευμένη νέα, ο πιστός φίλος.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι οι ρόλοι και η εικόνα των φύλων καθορίζονται από το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό πλαίσιο.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Σκοποθεσία (2)

- Να κατανοήσουν ότι η ταυτότητα του φύλου κατασκευάζεται μέσα από το λόγο διαφόρων κειμενικών ειδών και ιδιαίτερα της λογοτεχνίας.
- Να διερευνήσουν τα κοινωνικά στερεότυπα περί φύλου και τις λογοτεχνικές εικόνες των ταυτοτήτων του φύλου.
- Να γνωρίσουν τις αφηγηματικές τεχνικές με τις οποίες η λογοτεχνία κατασκευάζει εικόνες του φύλου.
- Να κατανοήσουν ότι η λογοτεχνία μπορεί να αναπαράγει αλλά και να τροποποιεί ή να ανατρέπει κοινωνικά στερεότυπα.
- Να κατανοήσουν ότι το αυτοβιογραφικό στοιχείο υπεισέρχεται μεν στην αφήγηση αλλά η ταυτότητα του συγγραφέα δεν ταυτίζεται ούτε με την ταυτότητα του αφηγητή ούτε με την ταυτότητα κάποιου από τους ήρωες.
- Να αναστοχαστούν τη δική τους διαδρομή για τη συγκρότηση της ταυτότητάς τους.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Δεξιότητες (1)

- Να σχολιάζουν τις κοινωνικές παραμέτρους που προσδιορίζουν την υποκειμενικότητα ανδρών και γυναικών (ανάγκες, δυνατότητες, συγκρουόμενους κώδικες συμπεριφοράς, οριοθετήσεις, κ.λπ.), όπως φαίνονται στα κείμενα.
- Να εντοπίζουν στα κείμενα τη φωνή/ές που μιλά/ούν για τα φύλα, το ρόλο, την υποκειμενικότητα, τις σχέσεις τους.
- Να ανιχνεύουν τις αφηγηματικές τεχνικές με τις οποίες κατασκευάζονται οι ταυτότητες του φύλου στα κείμενα.
- Να ερμηνεύουν τις παραπάνω επισημάνσεις τους με βάση το χώρο, το χρόνο, την ιδεολογία της εποχής και του συγγραφέα, αλλά και του αφηγητή.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Δεξιότητες (2)

- Να συγκρίνουν δύο και περισσότερα κείμενα, να εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές στο χειρισμό του θέματος, έχοντας ως άξονες παρατήρησης υποθέματα του κεντρικού θέματος και ως κριτήρια ερμηνείας το χώρο, το χρόνο, την ιδεολογία της εποχής και του συγγραφέα, κ.λπ.
- Να συγκρίνουν το λόγο της λογοτεχνίας περί φύλων με άλλους λόγους όπως ο δημοσιογραφικός ή ο επιστημονικός.
- Να ανιχνεύουν κοινωνικά στερεότυπα σε κάθε είδους κείμενο αλλά και να ελέγχουν αν το λογοτεχνικό κείμενο τα αναπαράγει ή τα ανατρέπει.
- Να συνδέουν τις παραπάνω παρατηρήσεις τους από τα κείμενα με έργα άλλων τεχνών αλλά και με την εμπειρία τους από την καθημερινή ζωή.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Περιεχόμενο (1)

Από τα ΚΝΛ της Α΄ Λυκείου:

- Παραλογές: *Του Νεκρού αδελφού, Της νύφης που κακοπάθησε.*
- Ακριτικά τραγούδια, *Η αρπαγή της γυναίκας του Διγενή, Ο γιος της χήρας.*
- Ιπποτικά μυθιστορήματα: *Άγουρος ποθοφλόγιστος*
- Καταλόγια, *Αν ήξευρα, κυράτσα μου*
- Κυπριακά, [Πάγω...]
- Κρητική Λογοτεχνία: *Βιτσέντζος Κορνάρος, Ερωτόκριτος.*
- Νεοελληνικός Διαφωτισμός: *Αγνώστου, Έρωτος αποτελέσματα.*
- Επτανησιακή Σχολή: *Ανδρέας Λασκαράτος, Η προίκα.*
- Οι Φαναριώτες και η Ρομαντική Σχολή των Αθηνών: *Γρηγόριος Παλαιολόγος, Ο Πολυπαθής, Εμμανουήλ Ροΐδης, Μονόλογος ευαισθήτου.*

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Περιεχόμενο (2)

Από τα ΚΝΛ Β' Λυκείου:

- Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Η Φόνισσα*, *Το μοιρολόγι της φώκιας*, *Πατέρα στο σπίτι*, Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Στέλλα Βιολάντη*, Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Μαρία Πολυδούρη, *Κοντά σου*, Μ. Καραγάτση, *Γιούγκερμαν*, *Το μπουρίνι*.

Από τα ΚΝΛ της Γ' Λυκείου:

- Βικτωρία Θεοδώρου, *Εγκώμιο*, Ανέστης Ευαγγέλου, *Μην απορείς, μητέρα*, Δημήτρης Χατζής, *Το φονικό της Ιζαμπέλας Μόλναρ*, Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Τα ψάθινα καπέλα*, Κώστας Ταχτσής, *Τα ρέστα*.

Παράλληλα κείμενα:

- Πηνελόπη Δέλτα, *Πρώτες ενθυμήσεις*, Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου, *Απομνημονεύματα*, Ρέα Γαλανάκη, *Ελένη ή ο κανένας*, Έρμαν Εσσε, *Ντέμιαν*, Jerome Salinger, *Ο φύλακας στη σίκαλη*, Μέλβιν Μπέρτζες, *Μπίλλυ Ελιοτ*, Αμάντα Μιχαλοπούλου, *Γιατί σκότωσα την καλύτερή μου φίλη*, Καστανιώτης 2003.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Δραστηριότητες (1)

- Αναζήτηση διαφόρων ειδών κειμένων που να αναφέρονται στο γενικό θέμα ή σε υποθέματα, σε βιβλιοθήκες, βιβλιοπωλεία και ιστοσελίδες.
- Συνεξέταση δύο έργων με άξονα παρατήρησης ένα ή περισσότερα από τα προτεινόμενα υποθέματα.
- Σύγκριση περισσότερων ανδρικών και γυναικείων πορτρέτων, ρόλων ή σχέσεων σε κείμενα ίδιας ή διαφορετικής εποχής και αιτιολόγηση των διαφορών με παρουσίαση του κοινωνικού και ιστορικού πλαισίου.
- Αναζήτηση και σύγκριση μη λογοτεχνικού (δημοσιογραφικού, επιστημονικού) κειμένου με ομόθεμο λογοτεχνικό.
- Επισήμανση της οπτικής γωνίας μέσω της οποίας κατασκευάζεται το στερεότυπο του φύλου.
- Αλλαγή του αφηγητή της ιστορίας προκειμένου να δοθεί έμφαση στη σημασία της «φωνής» (φωνή ενηλίκου, άνδρα, γυναίκας, νέου, νέας).

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Δραστηριότητες (2)

- Συγγραφή ερευνητικών εργασιών για ένα σχετικό θέμα (π.χ. θέση της γυναίκας, οριοθέτηση ανδρικών-γυναικείων υποχρεώσεων στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινωνίας, ιστορικότητα παιδικής και εφηβικής ηλικίας κ.λπ.) σε διαφορετικές εποχές και διαφορετικούς τόπους.
- Συνεργασία με μαθητές σχολείων του εξωτερικού για συγκριτική εξέταση των παραπάνω θεμάτων στη λογοτεχνία άλλων χωρών (διαθεματική προσέγγιση με τη βοήθεια των καθηγητών ξένων γλωσσών).
- Δραματοποίηση κομβικών σκηνών που παρουσιάζουν εσωτερικές ή εξωτερικές συγκρούσεις χαρακτήρων, διλήμματα των ηρώων, κ.λπ.
- Σύγκριση λογοτεχνικού έργου με τη μεταφορά του στον κινηματογράφο ή στην τηλεόραση (π.χ. *Μπίλυ Ελιοτ*, *Ψάθινα καπέλα*, *Γιούγκερμαν*).

Τα φύλλα στη λογοτεχνία - Δραστηριότητες (3)

- Παρουσίαση των εργασιών στην ομάδα, στην τάξη και σε ιστολόγιο και facebook και δημιουργία διαδικτυακής κοινότητας αναγνωστών.
- Συγγραφή κειμένου για το οπισθόφυλλο του βιβλίου το οποίο προσπαθεί να ελκύσει έφηβους αναγνώστες.
- Δημιουργία σχολικού λογοτεχνικού περιοδικού με ανάλογη θεματική.
- Ταύτιση με κάποιον ήρωα και συγγραφή σελίδων του ημερολογίου του ή επιστολών του.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Αξιολόγηση (1)

Αναμένεται οι μαθητές:

- Να είναι σε θέση να διακρίνουν και να περιγράψουν έναν λογοτεχνικό χαρακτήρα σε σχέση με τον κοινωνικό του ρόλο ως άνδρα ή γυναίκας, τα στερεότυπα που τον περιβάλλουν, τις σχέσεις των φύλων.
- Να είναι σε θέση να αιτιολογούν προφορικά και γραπτά τα παραπάνω σημεία, παραπέμποντας στο ιστορικό, κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφεται το κείμενο.
- Να αναγνωρίζουν τα υποθέματα τα οποία εμπεριέχονται στα κείμενα.
- Να συγκρίνουν γραπτά ή προφορικά δύο ή περισσότερα κείμενα, έχοντας ως άξονα παρατήρησης ένα ή περισσότερα από τα προτεινόμενα υποθέματα.

Τα φύλα στη λογοτεχνία - Αξιολόγηση (2)

Αναμένεται οι μαθητές:

- Να εκφέρουν άποψη για τα θέματα των κειμένων, συνδέοντάς τα με την καθημερινή τους εμπειρία.
- Να συγκρίνουν λογοτεχνικά κείμενα με κινηματογραφικές ταινίες ανάλογης θεματικής.
- Να συζητούν για τα παραπάνω θέματα στην ομάδα ή στην τάξη.
- Να αξιοποιούν γραπτές και ψηφιακές πηγές, να συγκρίνουν με τα λογοτεχνικά κείμενα και να συγγράφουν ερευνητική εργασία.

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ: ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

Σκοποθεσία της ενότητας

- Να κατανοήσουν οι μαθητές ότι το ταξίδι είναι μια κρίσιμη εμπειρία ζωής.
- Να γνωρίσουν άλλους κόσμους και άλλους πολιτισμούς.
- Να καλλιεργήσουν την ανοχή προς το διαφορετικό.
- Να καταλάβουν ότι ένα ταξίδι δεν μας μαθαίνει πράγματα μόνο για άλλους αλλά και για τον εαυτό μας.
- Να αντιληφθούν τα είδη και τους ποικίλους στόχους των διαφόρων ταξιδιών.
- Να κατανοούν τα δεδομένα, τις δυσκολίες και τις ιδιαιτερότητες κάθε ταξιδιού και ιδίως τη σχέση του με την εποχή στην οποία πραγματοποιείται δηλαδή τα ήθη, τα μεταφορικά μέσα, την ανάπτυξη της τεχνολογίας.
- Να οξύνουν την παρατηρητικότητά τους στα δικά τους ταξίδια.

Δεξιότητες των μαθητών

- Να αναγνωρίζουν και να περιγράφουν οι μαθητές τα ταξίδια που υπάρχουν μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα ως προς τις διάφορες παραμέτρους τους: σκοπός, μέσα, διάρκεια, έκβαση (επιτυχής ή όχι και γιατί).
- Να αναγνωρίζουν τα διάφορα πολιτισμικά στοιχεία που υπάρχουν μέσα στα κείμενα που μιλούν για ταξίδια και να προσδιορίζουν την ιστορικότητά τους.
- Να συλλέγουν φωτογραφίες και πληροφορίες για διάφορους τόπους αξιοποιώντας τις γνώσεις τους από τη γεωγραφία και την ιστορία.
- Να διαβάζουν και να σχεδιάζουν χάρτες.
- Να προετοιμάζουν το δικό τους φανταστικό ταξίδι παίρνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους.

Περιεχόμενο διδασκαλίας

- Αναζητούμε κείμενα που να περιγράφουν ένα ολοκληρωμένο (με αρχή μέση και τέλος) ταξίδι που να φέρνει τον ταξιδιώτη –και τον αναγνώστη– σε επαφή με άλλους πολιτισμούς και να πλουτίζει τα βιώματα και τις γνώσεις του. Να αποτελεί δηλαδή μια σημαντική εμπειρία ζωής.

Μέθοδος (1)

Α' Φάση: Πριν από την ανάγνωση

- Ευαισθητοποίηση γύρω από το ταξίδι. Συζήτηση για προσωπικά ή οικογενειακά μας ταξίδια. Φέρνουμε στην τάξη έντυπο ταξιδιωτικό υλικό: διαφημιστικά φυλλάδια ταξιδιωτικών γραφείων, ταξιδιωτικούς οδηγούς, φωτογραφίες από άλλους τόπους.

Μέθοδος (2)

- Τα βλέπουμε, προσπαθούμε να μαντέψουμε τις λεπτομέρειες, συζητάμε για τις επιθυμίες μας για ταξίδια. Κάνουμε μια ιστορική αναδρομή στα μεταφορικά μέσα και καταγράφουμε, σε δύο στήλες, τα παλαιότερα και τα σύγχρονα μέσα μεταφοράς (αερόστατο, τριήρης, καραβέλα, κάρο, ποταμόπλοιο και αυτοκίνητο, τρένο, αεροπλάνο, υπερωκε-άνιο, διαστημόπλοιο). Επίσης μπορούμε να θέσουμε την ερώτηση «Αν οδηγούσατε κάποιο μέσο μεταφοράς ποιο θα θέλατε να είναι αυτό;»
- Μπορούμε, επίσης, να ακούσουμε τραγούδια που μιλούν για ταξίδια και να διαβάσουμε ποιήματα του Καββαδία.

Μέθοδος (3)

- Τα βλέπουμε, προσπαθούμε να μαντέψουμε τις λεπτομέρειες, συζητάμε για τις επιθυμίες μας για ταξίδια. Κάνουμε μια ιστορική αναδρομή στα μεταφορικά μέσα και καταγράφουμε, σε δύο στήλες, τα παλαιότερα και τα σύγχρονα μέσα μεταφοράς (αερόστατο, τριήρης, καραβέλα, κάρο, ποταμόπλοιο και αυτοκίνητο, τρένο, αεροπλάνο, υπερωκε-άνιο, διαστημόπλοιο). Επίσης μπορούμε να θέσουμε την ερώτηση «Αν οδηγούσατε κάποιο μέσο μεταφοράς ποιο θα θέλατε να είναι αυτό;»
- Μπορούμε, επίσης, να ακούσουμε τραγούδια που μιλούν για ταξίδια και να διαβάσουμε ποιήματα του Καββαδία.

Ενδεικτικές δραστηριότητες (1)

«Οι προσευχές των ναυτικών»

- Στα καράβια βρίσκονται άνθρωποι από πολλές χώρες με διαφορετικές γλώσσες και θρησκείες. Τους εμποδίζει αυτό στο να συνεργαστούν και να συνυπάρξουν; Τι φαντάζεστε ότι είναι αυτό που τους ενώνει;
- Γιατί νομίζετε ότι οι άνθρωποι νιώθουν την ανάγκη να προσευχηθούν κατά τη διάρκεια των ταξιδιών;
- Είστε πάνω σε ένα τέτοιο καράβι, λίγο πριν τον ύπνο. Περιγράψτε τις εικόνες που βλέπετε γύρω σας.
- Αν βάζατε μουσική σε αυτό το ποίημα, πώς θα ήταν αυτή;
- Ακούστε τη μελοποίηση του ποιήματος και προσπαθήστε να σκεφτείτε αν ταιριάζει με τα λόγια και το ύφος του.

Ενδεικτικές δραστηριότητες (2)

Στο σημείο αυτό μπορούμε να διαβάσουμε και το ποίημα του Ζακ Πρεβέρ, «Βγαίνοντας από το σχολειό», από τα ΚΝΛ.

Επίσης, μπορούμε να διαβάσουμε δύο πολύ μικρά πεζά κείμενα:

- 1) Του Ουίλλιαμ Σάρογιαν, «Πατροπαράδοτες συμβουλές για τους Αμερικάνους που ταξιδεύουν».
- 2) Του Ανρί Μισώ, «Ο Plume ταξιδεύει».

Β' Φάση: εξοικείωση με το ταξίδι ως μία ολοκληρωμένη αφήγηση

Γνωριμία με διάφορα είδη ταξιδιού

- Είναι η σημαντικότερη φάση. Περιλαμβάνει κείμενα ολόκληρα αλλά μικρά στο μέγεθος ή αποσπάσματα. Έχει μεγάλη διάρκεια γιατί περιλαμβάνει πολλά υποστάδια. Η κάθε τάξη, ανάλογα με τις δυνατότητές της, μπορεί να προχωρήσει σε όσα περισσότερα στάδια μπορεί. Τα στάδια αναφέρονται παρακάτω με σειρά δυσκολίας των κειμένων.

Γνωριμία με διάφορα είδη ταξιδιού

Κείμενα (1)

Το σύγχρονο ταξίδι

- Λουίζ Λεμπλάν, *Η Σοφί ταξιδεύει*

Το ταξίδι ως εξερεύνηση

- Το πορτρέτο του θαλασσοπόρου-ήρωα: Τι γνωρίζουμε γι αυτόν; Ποιος ήταν ο στόχος του ταξιδιού; Τα καράβια με τα οποία έγινε το ταξίδι. Τι γνωρίζουμε γι αυτά; Χάρτης της πορείας. Κυριότεροι σταθμοί. Κυριότερα γεγονότα. Οι λαοί που συναντούν. Τι γνωρίζουμε για τον πολιτισμό τους; Πώς τους φέρονται οι Ευρωπαίοι; Αποτελέσματα του ταξιδιού. Επιλέξτε ένα επεισόδιο του ταξιδιού που σας έκανε εντύπωση και μιλήστε γι αυτό ή δραματοποιείστε το.

Το φανταστικό ταξίδι

- *Ο μικρός πρίγκιπας, Οδύσσεια, Τα ταξίδια του Γκιούλιβερ.* Εδώ μπορεί είτε να χωριστεί η τάξη στα τρία και κάθε ομάδα να πάρει ένα από τα τρία βιβλία είτε, όλη η τάξη μαζί, να ασχοληθεί με ένα από τα τρία.

Γνωριμία με διάφορα είδη ταξιδιού

Κείμενα (2)

Το απραγματοποίητο/αδύνατο ταξίδι

- Γεώργιος Βιζυηνός, *Το μόνο ταξίδι της ζωής του*.

Το ταξίδι της ξενιτιάς και της προσφυγιάς

- Εδώ μπορεί η τάξη να χωριστεί στα δύο και η μία ομάδα να ασχοληθεί με τα δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς (από τα ΚΝΛ) ενώ η άλλη με το απόσπασμα από το βιβλίο της Λίτσας Ψαραύτη, *Το διπλό ταξίδι*, σσ. 72–81, 91–103. Για τα δημοτικά τραγούδια να χρησιμοποιηθούν οι ερωτήσεις που δίνει το εγχειρίδιο.

Το ταξίδι ως προσκύνημα

- Ιμπν Μπατούτα, «Προσκύνημα στη Μέκκα», σσ. 50–55, Γιώργος Θεοτοκάς, «Ιερουσαλήμ. Χριστιανικά προσκυνήματα», *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και στο Αγιον Ορος*, σσ. 59–70.

Τα ταξίδια των συγγραφέων

Γ΄ Φάση: Ανάγνωση ολόκληρων μυθιστορημάτων κατά ομάδες

- Στη φάση αυτή μπορούν να αξιοποιήσουν οι μαθητές ό,τι έμαθαν από τα διάφορα είδη ταξιδιών. Περιλαμβάνει ολόκληρα μυθιστορήματα, όχι πολύ μεγάλα, που έχουν ως κύριο θέμα το ταξίδι και το καθένα είναι διαφορετικό είδος ταξιδιού. Προτείνουμε να χωριστούν οι μαθητές σε ομάδες και να διαλέξει κάθε ομάδα ένα βιβλίο. Παρακάτω προτείνονται δραστηριότητες για κάποια από αυτά.

Δ' Φάση: Μετά την ανάγνωση

- Μια σίγουρη δραστηριότητα για αυτή τη φάση είναι να σχεδιάσει η τάξη το δικό της φανταστικό ταξίδι: πού θα πάει και γιατί, τι θα βρει εκεί (συλλογή πληροφοριών), ετοιμασία του ταξιδιού, απρόοπτα που μπορεί να συμβούν, τέλος του ταξιδιού.

ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Α' Φάση: Πριν από την ανάγνωση

- Ευαισθητοποίηση γύρω από το θέμα παιχνίδι. Συζήτηση γύρω από τα παιχνίδια που παίζουμε, ομαδικά, ατομικά, τα παιχνίδια που μας αρέσουν κ.λπ. Μπορούμε να φέρουμε προσωπικές φωτογραφίες από μικρότερη ηλικία μας καθώς παίζουμε ή από ομαδικά παιχνίδια στα οποία έχουμε συμμετάσχει.
- Σημείο εκκίνησης μπορεί να αποτελέσει ο πίνακας του Peter Bruegel (1528–1569) *Giochi di fanciulli* που προβάλλεται σε διαφάνεια ή μοιράζεται σε έγχρωμη φωτοτυπία σε κάθε ομάδα μαθητών. Μπορεί να συνοδεύεται και από κατάλληλη μουσική (παιδικό τραγούδι ή άλλο). Γύρω από τον πίνακα μπορούν να γίνουν πολλές δραστηριότητες.

Β. Κλειδιά και αντικλείδια, *Ετερογένεια και σχολείο*

**των
Αλεξάνδρα Ανδρούσου
Νέλλη Ασκούνη**

Παρουσίαση: Μαριάνθη Ευαγγελίδου

Εισαγωγή

Το ζήτημα ταυτότητας και ετερότητας είναι μια θεματική ενότητα, μέσα από την οποία βρίσκουμε απάντηση στα ερωτήματα της καθημερινής εκπαιδευτικής πρακτικής.

Σκηνή 1η

«Στην τάξη μου στο νηπιαγωγείο έχω 20 παιδιά. Τα 15 είναι από την Ελλάδα και τα 5 από την Αλβανία. Στόχος μου ήταν, από την αρχή της χρονιάς, να καταφέρω να μάθουν όλα τα παιδιά εξίσου καλά ελληνικά. Γι' αυτό και δεν επέτρεπα στα αλβανάκια να μιλάνε μεταξύ τους τη γλώσσα τους. Ζήτησα και από τους γονείς να μην μιλάνε αλβανικά στο σπίτι. Στο κάτω κάτω της γραφής, αν θέλουν να μείνουν στην Ελλάδα, πρέπει οπωσδήποτε να μιλάνε καλά ελληνικά και να μάθουν και τα ήθη και τα έθιμά μας. Αλλιώς, να φύγουν».

(Νηπιαγωγός διορισμένη στο κέντρο της Αθήνας, σε σεμινάριο επιμόρφωσης).

Σκηνή 2η

«Έφτασα στην Κομοτηνή τον Οκτώβριο του 1997. Είχα μόλις διοριστεί σε ένα μειονοτικό σχολείο, σε ορεινό χωριό της Ροδόπης. Μόλις έφτασα, το σοκ μου τεράστιο: μία πόλη γεμάτη μιναρέδες. Γυναίκες διασχίζουν την κεντρική πλατεία με μαντίλες. Ακούω να μιλάνε μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνω. Είναι τούρκικα! Την επόμενη φτάνω στο ορεινό χωριό όπου διορίστηκα. Ένα σχολείο χαμηλοτάβανο, παλιά θρανία, μία ξυλόσομπα. Αντιλαμβάνομαι ότι δεν υπάρχει ούτε καφενείο. Προσπαθώ να μιλήσω με τους γονείς, δεν καταλαβαίνουν λέξη ελληνικά».

Σκηνή 2^η (συνέχεια)

«Τα παιδιά φτάνουν στο σχολείο κακοντυμένα, με παπούτσια ραμμένα στο χέρι, τα κορίτσια με μαντίλες. Κανένα δεν καταλαβαίνει ελληνικά. Έχω πέσει από τα σύννεφα. Τι θα κάνω; Νιώθω ξένος. Ποτέ δε φανταζόμουν ότι στην Ελλάδα υπάρχουν τέτοια πράγματα. Είναι Ελλάδα τελικά αυτό;»

(Συνέντευξη με δάσκαλο διορισμένο για μια πενταετία στα ορεινά της Ροδόπης).

Η αξία της ομοιογένειας

- Το εκπαιδευτικό σύστημα δημιουργεί διαφορά σε όλα τα σχολεία, όχι μόνο σε εκείνα που υπάρχουν αλλοεθνείς.
- Διαχωρίζει έμμεσα τους μαθητές ανάλογα με το μορφωτικό τους επίπεδο, την κοινωνική τάξη, το φύλο και την ηλικία.
- Η ύπαρξη αλλοδαπών απλώς τονίζει την αμηχανία και την αβεβαιότητα.
- Προτεραιότητα στο «εμείς». Αναζήτηση της αιτίας μη παρουσίας εργαλείων χειρισμού της ετερογένειας στη σχολική πραγματικότητα.

Εθνική ομοιογένεια στο ελληνικό σχολείο

Ενισχύεται με πολλούς τρόπους:

- Μαθήματα, όπως η γεωγραφία, αναδεικνύουν τη μοναδικότητα του έθνους.
- Πληροφόρηση συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων με έλλειψη αντικειμενικότητας.
- Μέσω της άγνοιας του σχολικού λόγου για την κοινωνική ετερογένεια προκύπτει η αντίληψη ότι η ελληνικότητα δεν επηρεάστηκε από άλλους λαούς.

Αποτέλεσμα: αίσθημα ξενοφοβίας εκπαιδευτικών και ομογενών μαθητών.

Επιρροή ξένων παιδιών στο σχολείο (1)

1. Οι πολλαπλές φιγούρες των διαφορετικών «άλλων» αποτελούν ορατό κομμάτι της καθημερινότητας.

1. Πέρα από το πλαίσιο του σχολείου η πολυπολιτισμική ποικιλία έχει προκαλέσει το αίσθημα απειλής της ελληνικότητάς μας. Έχουν παρατηρηθεί επεισόδια για την άρση του εθνικού μας συμβόλου από έναν ξένο μαθητή.

Επιρροή ξένων παιδιών στο σχολείο (2)

3. Εμφάνιση πολυπολιτισμικών και διαπολιτισμικών σχολείων, τα οποία βρίσκονται, όμως υπό διαμόρφωση. Στόχοι:
 - ✓ Αρμονική συνύπαρξη
 - ✓ Έμφαση στην πολιτισμική διαφορά
 - ✓ Αποδοχή της διαφορετικής κουλτούρας
 - ✓ Περιορισμός προκαταλήψεων εις βάρος των μειονοτήτων
4. Το σωστό σχολείο πρέπει να έχει στόχο την επιτυχία των μειονοτήτων σε όλους τους τομείς, όπως αντίστοιχα και της κυρίαρχης ομάδας.

Παρέμβαση εκπαιδευτικών

Αποφυγή ματαιοδοξίας που δημιουργούν στον εκπαιδευτικό οι διαφορές των μαθητών (γλωσσικές, εθνικές, ταξικές). Η απαισιοδοξία του έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη σιωπηλών μαθητών μέσα στην τάξη. Η αίσθηση χαράς για τη βοήθεια που προσφέρει οδηγεί στη βελτίωση της διδακτικής πρακτικής (όσων έχουν διδαχθεί οι ίδιοι τους). Αυτό που δυσκολεύει το έργο αυτό είναι το εκπαιδευτικό σύστημα. Προωθείται η αξία της ομοιογένειας μέσα από κυρίαρχες παιδαγωγικές αντιλήψεις που υποκρύπτονται μέσα στο σχολικό εγχειρίδιο, το ενιαίο αναλυτικό πρόγραμμα και τη δασκαλοκεντρική μέθοδο διδασκαλίας.

Αναστοχαστική μέθοδος

Επιθυμία μαθητή να θέλει να διδαχθεί από τις εμπειρίες του καθηγητή-γνώση απομακρυσμένη από το συνηθισμένο σχολικό λόγο. Είναι αναγκαίο και ο καθηγητής να γνωρίζει τα βιώματα των μαθητών για να μπορεί να χειριστεί την ετερογένεια της σχολικής τάξης. Αυτή η μέθοδος θα ταρακουνήσει τις βεβαιότητες του εκπαιδευτικού την πρώτη φορά, όμως την επόμενη θα είναι προετοιμασμένος να επιλύσει τις δυσκολίες που συνάντησε στην αρχή.

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

**ΑΝΟΙΧΤΑ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΑ
ΜΑΘΗΜΑΤΑ**

Γ. Κωνσταντίνος Π. Καφάβης, Τα ποιήματα 1897-1918

Παρουσίαση: Μαριάνθη Ευαγγελίδου

Βιογραφικά στοιχεία (1)

- Γέννηση: Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου 29 Απριλίου 1863.
- Μετά το θάνατο του πατέρα του, τα εύπορα παιδικά του χρόνια διαδέχθηκε η οικονομική κρίση στην οικογένειά του.
- Χωρίς πανεπιστημιακές σπουδές εργάστηκε ως δημοσιογράφος, κλάδος που τον ενδιέφερε όπως και η πολιτική.
- 1901 ταξίδι στην Ελλάδα και γνωριμία με τον Γρηγόριο Ξενόπουλο.

Βιογραφικά στοιχεία (2)

- 1926 απονομή του παράσημου του Φοίνικος από την κυβέρνηση του δικτάτορα Πάγκαλου.
- Ως Έλληνας της Διασποράς ζει και εργάζεται μακριά από το εθνικό κέντρο.
- Δεν εξέδωσε ολόκληρο το ποιητικό του έργο.
- Πέθανε από καρκίνο του λάρυγγα την ημέρα των γενεθλίων του το 1933.

Έργο

- Κινείται παράλληλα με την Αθηναϊκή Σχολή, παραμένει όμως πρωτότυπη παρουσία.
- Μονόφυλλα, τεύχη και συλλογές αποτελούν τα στάδια της εκδοτικής του τακτικής.
- 154 Ποιήματα γραμμένα όλα στην ελληνική (δημοτική και καθαρεύουσα).
- Λόγος λιτός, καθημερινός με διδακτικό τόνο.
- Ελεύθερος στίχος.
- Αδιαφορία για την εξωτερική εμφάνιση του στίχου, έμφαση στη φιλοσοφική σκέψη. Ακόμα και τα σημεία στίξης συμμετέχουν στη διαμόρφωση του νοήματος.
- Πολυσυζητημένο εκφραστικό όπλο είναι η πανίσχυρη ειρωνεία.
- Διάρθρωση ποιημάτων σε ιστορικά, διδακτικά-φιλοσοφικά και σε αισθησιακά-ηδονικά.

Κατηγορίες ποιημάτων

- Τα **ιστορικά** είναι τα πολυπληθέστερα, καθώς η αίσθηση της ιστορίας διατρέχει το μεγαλύτερο μέρος της ποιητικής του παραγωγής. Η Αλεξάνδρεια και τα ιστορικά περιστατικά της Αιγύπτου κατέχουν την εξέχουσα θέση.
- Τα **αισθησιακα-ηδονικά** είναι τα πιο λυρικά. Κυριαρχεί η ανάμνηση, ο απροκάλυπτος ερωτισμός. Το παρελθόν και ο οραματισμός προκαλούν συναισθήματα.
- Στα **φιλοσοφικά ποιήματα ή της σκέψης** κυριαρχεί η μοιρολατρική διάθεση και η διάψευση των υψηλών ιδανικών από τα αδιέξοδα του σύγχρονου ανθρώπου.

«Ο Βασιλεύς Δημήτριος»

“Ὡσπερ οὐ βασιλεύς, ἀλλ’ ὑποκριτής, μεταμφιέννυται χλαμύδα φαιάν
ἀντί τῆς τραγικῆς ἐκείνης, καὶ διάλαθὼν ὑπεχώρησεν. Πλουτάρχου,
Βίος Δημητρίου (Πλούταρχος, Βίος Δημητρίου).

Σαν τον παραίτησαν οι Μακεδόνες
κι απέδειξαν πως προτιμούν τον Πύρρο
ο βασιλεύς Δημήτριος (μεγάλην είχε ψυχή) καθόλου –έτσι είπαν –
δεν φέρθηκε σαν βασιλεύς. Επήγε 5
κ’ έβγαλε τα χρυσά φορέματά του,
και τα ποδήματά του πέταξε
τα ολοπόρφυρα. Με ρούχ’ απλά
ντύθηκε γρήγορα και **ξέφυγε**.
Κάμνοντας όμοια σαν ηθοποιός 10
που όταν η παράστασις τελειώσει,
αλλάζει φορεσιά κι απέρχεται.

Σχόλια

- Γράφτηκε τον Αύγουστο του 1900 και είναι ιστορικό ποίημα.
- Ελληνιστικά χρόνια.
- Πρωταγωνιστής είναι ο Δημήτριος Α΄ (337-283) βασιλιάς της Μακεδονίας.
- Η ιστορία εκθέτει τις μάχες του Δημητρίου, ο οποίος λατρεύτηκε ως θεός σε Αθήνα και Κύπρο.
- Όλο το νόημα του ποιήματος στρέφεται γύρω από το χωρίο του Πλουτάρχου. Παρομοιάζει τον Δημήτριο με έναν ηθοποιό που αλλάζει φορεσιά και φεύγει από την παράσταση. Στο στίχο 8 με το ρήμα **ξέφυγε** δείχνει την ανικανότητα του βασιλιά να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες. Νικήθηκε χωρίς να πολεμήσει και καταστράφηκε από τον έκλυτο βίο.

«Όσο μπορείς»

Όσο μπορείς (1913)

Κι αν δεν μπορείς να κάμεις την ζωή σου όπως την θέλεις
τούτο προσπάθησε τουλάχιστον
όσο μπορείς: μην την εξευτελίζεις
μες στην πολλή συνάφεια του κόσμου
μες στες πολλές κινήσεις κι ομιλίες.

Μην την εξευτελίζεις πηαίνοντάς την,
γυρίζοντας συχνά και εκθέτοντάς την
στων σχέσεων και των συναναστροφών
την καθημερινήν ανοησία,
ως που να γίνει μια ξένη φορτική.

Σχόλια

- Γράφτηκε το 1913 και ανήκει στην κατηγορία των διδακτικών του Καβάφη.
- Απευθύνεται σε δεύτερο πρόσωπο σε νοερό αποδέκτη , υποδεικνύοντας του με παραινέσεις μια ηθική στάση ζωής. Υπάρχει, όμως, και το ενδεχόμενο ο ποιητής να απευθύνεται στον ίδιο του τον εαυτό. Αποδίδει τις σκέψεις του για το πώς οι άνθρωποι θα πρέπει να μπορέσουν να διαφυλάξουν την αξιοπρέπειά τους. Αναγνωρίζει ότι πολλές φορές όσο και αν προσπαθούμε τα πράγματα δεν εξελίσσονται όπως τα θέλουμε. Προτρέπει να αποφεύγουμε τη συνεχή επαφή με άτομα, με κίνητρο μόνο τη διασκέδαση, καθώς αυτό έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια της προσωπικής μας ταυτότητας. **Εξευτελίζει**, δηλαδή, την ίδια του τη ζωή, διότι εξαρτάται από τους άλλους. Η επιλογή του τίτλου **Όσο μπορείς** δείχνει ότι συμβουλεύει τον αναγνώστη όσο γίνεται να αποφεύγει τις περιττές συναναστροφές.

Δ. Κλειδιά και αντικλείδια, Στερεότυπα και προκαταλήψεις

της Θάλειας Δραγώνα

Παρουσίαση: Ευδοκία Μπαλάση

Σκηνή πρώτη

- Η πρώτη σκηνή εξελίσσεται σε ένα μειονοτικό σχολείο στη Θράκη όπου ένας δάσκαλος υποστηρίζει πως τα παιδιά που ζουν στα χωριά είναι πιο έξυπνα και ενδιαφέρονται να μάθουν σε αντίθεση με αυτά της πόλης.

Σκηνή δεύτερη

- Στη δεύτερη σκηνή ένας εκπαιδευτικός, που προετοιμάζει τα παιδιά Γ' λυκείου σε φροντιστήριο και λέει πως τα κορίτσια όντας περισσότερο συναισθηματικά είναι καλύτερα στα φιλολογικά μαθήματα σε αντίθεση με τα αγόρια που είναι ορθολογικά και έχουν καλύτερες επιδόσεις στα μαθηματικά.

Αιτία αυτών των φαινομένων

Αιτία για τις απόψεις που εκφράστηκαν στις παραπάνω σκηνές είναι η ανάγκη που έχουν όλοι οι άνθρωποι και με τη σειρά τους και οι εκπαιδευτικοί να κατατάξουν τα παιδιά σε ομάδες προκειμένου να κατανοήσουν καλύτερα τις διαφορές τους.

Στερεότυπα

Είναι εικόνες που δημιουργούμε για τους άλλους ασυνείδητα και περιμένουμε από αυτούς τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά (αυτοεκπληρούμενη προφητεία).

- Εισηγητής του όρου ο Lippmann το 1920
«τα στερεότυπα έχουν προκατειλημμένη φύση».
- Γενικεύσεις που αποδίδονται ως χαρακτηριστικά στα μέλη μιας ομάδας.
- Δέχονται επιρροές από το περιβάλλον.
- Οδηγούν στις κοινωνικές αδικίες.
- Δεν μπορούμε να τα αιτιολογήσουμε άμεσα.

Προκαταλήψεις

Είναι αρνητικά στερεότυπα, τα οποία προκύπτουν από την τάση που έχουν οι άνθρωποι να επιθυμούν μία θετική ταυτότητα για τον εαυτό τους και, έτσι, με άλλους ταυτίζονται και με άλλους συγκρίνονται.

- Η προκατάληψη ξεκινά ήδη από την παιδική ηλικία.
- Είναι μία πλήρως συνειδητή διαδικασία.
- Προκαλεί συναισθήματα ανακούφισης.

Το σχολείο και τα στερεότυπα

- Μέσω του σχολείου τα παιδιά γνωρίζουν παιδιά διαφορετικού πολιτισμού, θρησκείας, γλώσσας, εθνικότητας κ.ά.
- Ιδιαίτερα σημαντική είναι η στάση του δασκάλου απέναντι σ' αυτά τα θέματα.
- Σημαντικό ρόλο έχει το Αναλυτικό Πρόγραμμα.

Λύσεις του προβλήματος

Σχολείο

Θα πρέπει το εκπαιδευτικό σύστημα να είναι κατάλληλα διαμορφωμένο έτσι ώστε να μπορεί να προετοιμάζει τα παιδιά για τέτοια φαινόμενα.

Εκπαιδευτικός

Θα πρέπει να εφοδιάσει τα παιδιά με πνεύμα συνεργασίας, δημοκρατικές αρχές και ηθικές αξίες για να μπορέσουν να διαχειριστούν σωστά αυτό το ζήτημα.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΟΙΧΤΑ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΑ
ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ε. Μανόλης Αναγνωστάκης, *Τα ποιήματα* 1941-1971.

Παρουσίαση: Ευδοκία Μπαλάση

Βιογραφικό σημείωμα

- Γεννήθηκε στις 9 Μαρτίου 1925 και απεβίωσε στις 23 Ιουνίου 2005.
- Σπούδασε Ιατρική και εργάστηκε ως ακτινολόγος.
- Η συμμετοχή του κατά την Κατοχή στην ΕΠΟΝ οδήγησε στη φυλάκισή του 1948-51 και στην καταδίκη του το 1949.
- Πρώτα του κείμενα δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Πειραιϊκά Γράμματα* το 1942.
- Η πρώτη του Συλλογή *Εποχές* εκδόθηκε από τον ίδιο το 1945.
- Βραβεύτηκε με το Κρατικό Βραβείο Ποίησης το 1986 και το Μεγάλο Βραβείο Λογοτεχνίας το 2002.

Η ποίησή του

- Ανήκε στην Α΄ Μεταπολεμική γενιά.
- Η ποίησή του χαρακτηρίστηκε ως «η ποίηση της ήττας».
- Τα έργα του ήταν το μέσο για να διαμαρτυρηθεί για τα όσα βίωσε.
- Υποστήριξε την πολιτική-κοινωνική ποίηση, προσπαθώντας να αφυπνίσει την κοινωνία.
- Χαμηλόφωνος λογοτέχνης.
- Ο τόνος του ήταν διδακτικός και αιχμηρός πάντοτε.

«Επίλογος»

Κι ὄχι αὐταπάτες προπαντός.
Τὸ πολὺ πολὺ νὰ τοὺς ἐκλάβεις σὰ δυὸ θαμποὺς
προβολεῖς μὲς στὴν ὀμίχλη
Σὰν ἓνα δελτάριο σὲ φίλους ποὺ λείπουν
μὲ τὴ μοναδικὴ λέξη: ζῶ.

«Γιατὶ» ὅπως πολὺ σωστὰ εἶπε κάποτε κι ὁ φίλος
μου ὁ Τίτος,
*«κανένας στίχος σήμερα δὲν κινητοποιεῖ τίς μᾶζες
κανένας στίχος σήμερα δὲν ἀνατρέπει καθεστῶτα.»*

Ἔστω.

Ἄνάπηρος, δεῖξε τὰ χέρια σου. Κρίνε γιὰ νὰ κριθεῖς.

Σχόλια

- Ανήκει στη συλλογή *Ο Στόχος*.
- Γράφτηκε στη διάρκεια της δικτατορίας.
- Συμμερίζεται την άποψη του Τίτου Πατρικίου για την αδυναμία της ποίησης.
- Δείχνει ότι το χρέος του πνευματικού ανθρώπου είναι να μάχεται.
- Γραμμένο στη μορφή ενός μονολόγου.
- Απλή γλώσσα και αστόλιστη.
- Ιδιαίτερα διδακτικό και προτρεπτικό ύφος.

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Δώρα Σεϊτανίδου

Θεσσαλονίκη, 29/08/2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

